

NICOLAE BILEȚCHI

Institutul de Filologie
(Chișinău)

**SEVEROGRAD DE NICOLAI COSTENCO –
UN ROMAN CONTROVERSAT**

Abstract

In 1963, when the atmosphere of the Hrushchiovian „thaw” was passing through a rapid process of oblivion, in Chisinau, *Severograd*, a novel written by N. Costenco, appears. It presented life in a Siberian gulag in somewhat favorable light. While reading it, the reader is still somehow amazed at Costea Moldovanu’s optimism in the entourage of the Siberian exile, he is amazed at Costea’s delight in the Nordic landscape, anyhow he understands it, however, it remains a state of exile, he is astonished at the celebration pathos of the daily work, which, in the minds of deportees, doesn’t seem to have such qualities. The reader is also annoyed at the fact that the novel is accompanied by a review entitled in an intriguing manner *The Joy of Work*, signed by the brave and feared critic, Vasile Coroban.

Based on the analyses of confessions offered by the author and his wife, on hermeneutic methods, on archival materials the author of the article proves that *Severograd* is not a controversial novel, as it seems, but a deeply realistic one.

În 1963, când atmosfera „dezghețului” hrușciovian trecea printr-un proces vertiginos de uitare, la Chișinău apare romanul lui N. Costenco *Severograd*, care prezenta viața dintr-un gulag siberian într-o lumină întrucâtva favorabilă. La lectura lui cititorul rămâne oarecum uimit de optimismul lui Costea Moldovanu în anturajul exilului siberian, care numai avânt și entuziasm nu putea trezi, e mirat de încântarea lui în fața peisajelor nordice care, oricum le-ai recepta, rămâneau totuși condiții de surghiun, se arată uluit de patosul oarecum sărbătoresc al muncii de zi cu zi care, în accepția unui deportat, se pare, nu ar putea avea această calitate.

Amintim cititorilor că la acea dată exista de acum povestirea lui Aleksandr Soljenițan *O zi din viața lui Ivan Denisovici* (1962), care reprezenta un tablou realist al vieții din GULAG, tablou care putea servi drept prototip pentru N. Costenco. N-a fost însă să fie așa, căci scriitorul nostru, deși ura din tot sufletul euforia optimistă a realismului socialist și triumfalismul strident al totalitarismului sovietic, avea, cum vom vedea, motive personale să procedeze întrucâtva mai altfel.

Așa stând lucrurile, apariția romanului *Severograd* nu a contrariat peste măsură pe nimeni în acea perioadă de revanșă totalitaristă, cu atât mai mult cu cât ea a fost însoțită și de o recenzie intitulată intrigant *Bucuria muncii* [1], semnată de curajosul și temutul critic literar Vasile Coroban.

Dezamăgit de idealurile pierdute după „dezghețul” hrușciovian, cititorul, în loc să fie predispus spre meditații ori să rămână contrariat, cugeta cam așa: „cum e turcul – și pistolul”, adică cum e timpul, așa poate fi și literatura, și critica ce o însoțește.

Așa, aparent liniștit față de unele deprinderi atenuante, au evoluat lucrurile până la un alt „dezgheț”, acel de după anul 1989, numit restructurarea lui Gorbaciov. Acum, reamintindu-și de îndrăznețta obișnuită de a spune adevărul și în socialism, deprinsă la 1956, ba, de data aceasta, mai fiind chiar și încurajați deschis de forurile înalte, cititorii au început să-și manifeste nedumeririle: cum se poate ca un scriitor ce a pățimit într-un GULAG stalinist să vorbească despre el în termeni oarecum pozitivi, cum să înțelegem situația jenantă când un critic notoriu vorbește despre truda de acolo ca despre o bucurie a muncii? S-au găsit și de data aceasta motivații atenuante, care să pună într-o lumină întrucâtva mai favorabilă situația scriitorului și a criticului, căci, oricum, ambii reprezentau niște personalități de prestigiu. Unii cititori vedeau în cele întâmplate o resemnare a scriitorului torturat în exil, alții întrezăreau o dezamăgire a criticului bătut aspru pentru un articol despre spiritul național în literatură. Cei mai mulți însă se arătau totuși satisfăcuți de faptul că literatura noastră dispune de o imagine – pe unde mai veridică, pe unde mai puțin firească – a unui teritoriu siberian mult prea bătătorit de tălpile picioarelor românilor moldoveni în acele vremuri de restriște.

Azi, după ce fluxurile și refluxurile diverselor „restructurări” s-au liniștit, după ce presupunerile, prejudecățile și premonițiile apreciatorilor s-au mai calmat, după ce, în sfârșit, am putut să cunoaștem și o altă Siberie, diferită de cea a închisorilor, cititorii iarăși au început să se întrebe: cum urmează acum să evaluăm această lucrare privind GULAG-ul sovietic, cum îl apreciem pe N. Costenco după lecturile scrierilor lui A. Soljenițan, cum se înscrie entuziasmul recenziei lui V. Coroban în peisajul criticii de factură hermeneutică, vom fi oare iarăși nevoiți să căutăm explicații atenuante de rigoare?

Azi, beneficiind de viziunea revendicativă întronată în viață și în literatură de procesele democratizării prin care trecem, ne dăm seama că și scriitorul, N. Costenco, și criticul, V. Coroban, în evoluția lor s-au arătat a fi oameni onești, dar că, depinzând în acele timpuri tulburi de anumite situații, au fost nevoiți să reacționeze așa cum dictau acestea, că, pentru a evita controversesele virtuale în aprecierea tablourilor de viață, trebuie, ca și în pictură, să ne alegem bine punctul de unde le observăm.

Să începem acest periplu de căutare a punctului despre care vorbim de la conceptul autorului despre sine și oamenii din anturajul său. Într-un articol publicat la cinci ani după moartea lui N. Costenco, scriitorul Mihail Gh. Cibotaru amintea că acesta, când vorbea de românii moldoveni, dar și despre sine, avea în vedere niște oameni dintr-o bucată în stare să supună vitregiile naturii și ale destinului, mai concret, în accepția lui, aceștia erau aidoma unui slodun, adică pe potriva trunchiurilor de stejar pe care meșterii le pun la baza fântânii. „Aceste trunchiuri, explică scriitorul-publicist, aflându-se în apă zeci, iar uneori și sute de ani, nu putrezesc, ci, dimpotrivă, se pietrifică, se fac precum e fierul – lovești cu toporul și, în loc de așchii, sar scânteii. Iată... așa trebuie să fie omul. Slodun! Altminteri, la ce bun mai face umbră pământului!” [2]. N. Costenco s-a arătat a fi chiar de la începutul carierei sale de creație un atare om. Articolul lui Mihail Gh. Cibotaru așa și se numește – *Era ca un slodun*. Ca despre niște adevărați sloduni vorbește N. Costenco și despre moldoveni, în general, în publicistica sa din primele decenii de după Marea Unire. În pofida vicisitudinilor trecutului, el îi vrea pe aceștia oameni integrali și integri, capabili

să recupereze tot ce au pierdut de-a lungul secolelor și să se integreze organic în marea cultură română și europeană.

Scrutând o perioadă de mai bine de o sută de ani, el își dă seama că de la 1812 până în anii treizeci ai secolului XX viața artistică în ținut a suportat pierderi cu grave implicații în destinul curentelor, genurilor și speciilor literaturii, că la arderea etapelor ei cenușa s-a dus, în fond, pe vânt, fără a îngrășa suficient solul literar, că, pentru a progresa cu adevărat, e nevoie să recapitulăm și să asimilăm experiența trecutului. „... Basarabeni, zice el, au mult de realizat. Noi trebuie dintr-o dată să creăm și pentru clasici, și pentru romantici, și pentru parnasieni, semănătoriști, poporaniști, moderniști, și pentru cei cu tendințe sociale” [3, p. 114]. Nu trece cu vederea autorul nici particularitățile național-locale ale moldovenilor basarabeni considerându-le niște trăsături de fortificare a calităților neamului. În acest sens el e preocupat de o serie de particularități specifice ale neamului care urmau să-i reliefeze mai conturat specificul: neaoșismul, autohtonismul, basarabenismul, fapt pentru care s-a expus criticii cum că propagă un regionalism primitiv. Acestora scriitorul le răspunde că a făcut-o „... pentru a da puțință spiritului local, basarabean, să triumfe cu toată originalitatea și specificul care îl delimitează în speță”, adăugând totodată că a făcut-o „fără a-l rupe din sânul familiei latine românești, pentru a da posibilitate să se formeze un curent de idei sănătoase, în ozonul cărora să se purifice sufletele viitorilor scriitori basarabeni” [4, p. 95]. Așa – ca un veritabil slodun – N. Costenco vedea integrarea moldovenilor, înțelege și ei că adevărați sloduni, în marea cultură românească, integrare ce și-a luat avânt după 1918, dar care, evident, avea să dureze încă mult timp.

După 1940, procesul integrării a fost, cum se știe, pentru mult timp întrerupt. Nu însă și pentru slodunul în opinii N. Costenco. Acesta, sfătuit de P. Halippa după invazia sovietică să se mute cu traiul la București, refuză perspectiva refugiului, considerând, așa cum se exprima încă în 1938, că „trăind în societate, participând însă numai ca spectatori la formarea istoriei omenești, comitem un act de trădare față de societate și față de noi...” [5, p. 78]. Nicolai Costenco nu a fost nicicând un spectator al istoriei, ci un participant activ la făurirea ei, un îndrăgostit convins că iubirea lui e un „răsad sădit spre veșnicie”.

Anul 1940 a fost pentru Costenco unul de grea încercare. Chiar imediat după invazia sovietică în Moldova au început să sosească propovăduitorii literaturii realist-socialiste. Printre primii au venit scriitorii ucraineni I. Lee, I. Fefer și M. Tardov. Și, ca la comandă, ideile lor erau acceptate și promovate cu recunoștință de către scriitorii basarabeni. Cercetătorul S. Cibotaru, bunăoară, vine în acest sens cu o relatare grăitoare extrasă din arhiva personală a scriitorului Andrei Lupan. „Ivan Lee, mărturisește acesta, a fost primul scriitor sovietic, cu care am făcut cunoștință. Venise în Chișinău cu I. Fefer și M. Tardov și în afară de materialele publicistice ce le pregătea, desfășura o energică activitate socială. L-am vizitat de câteva ori cu încă doi tovarăși, – D. Vetrov și Alexandru Iaroșevici. Țin să subliniez, că noi l-am primit cu nemărginit interes și încredere, ca pe un adevărat plenipotențiar al literaturii sovietice. În zilele acelea el a făcut multe pentru unirea și dreapta orientare a oamenilor de litere și de artă din Basarabia.

Ne-a impresionat pe toți de la prima întâlnire sinceritatea și limpezimea convingerilor sale comuniste. De asta a și cucerit încrederea noastră unanimă” [Apud: 6, p. 248].

Cu totul altă comportare față de aceste întâlniri menite să contribuie la „... unirea și dreapta orientare a oamenilor de litere” în baza convingerilor comuniste a avut-o N. Costenco. În studiul său intitulat *Prea mult omenesc* colegul scriitor Gheorghe Gheorghiu scrie: „La ședința scriitorilor sovietici din ziua de 23 iulie 1940 (Chișinău) în prezența lui Ivan Lee Costenco a declarat: „Pe Ivan Lee nu-l cunosc decât după decorațiile înșirate pe piept. Despre literatura românească s-a auzit și s-a vorbit. Despre literatura sovietică n-au vorbit decât literații sovietici. Așa cum crede dl Ivan Lee eu nu pot să scriu” [7, p. 163-164].

Printre capetele de acuzare înaintate mai târziu, în 1941, lui N. Costenco – agitație antisovietică, substituirea limbii „moldovenești” prin limba română, propagarea alfabetului latin în locul celui chirilic, promovarea tradițiilor românești în literatura „moldovenească” – a fost și nerecunoașterea principiilor realismului socialist, indicate de Ivan Lee la acea adunare de rea pomină. În consecință N. Costenco a fost judecat la 7 ani de detenție într-un lagăr de corecție prin muncă și la 3 ani de interdicție a drepturilor politice. Patriot înflăcărat, el a mers, conștient de pericol, spre această sentință, apărând realele noastre valori naționale. „Arestul, îi scrie el din GULAG-ul sovietic la 21 decembrie 1955 fratelui vitreg de la București, nu l-am căutat cu lumânarea, dar nici nu m-am speriat peste măsură” [8, p. 7].

Așa apărea scriitorul în fața realității pe care, peste ani, avea s-o descrie. Era o realitate cu totul nouă, cu situații dure, dar și cu posibilități de deschidere a sufletului personajului nemaiîntâlnite. O simplă filmare a ei pe viu ar fi fost pentru cititorul moldovean suficientă ca să se aleagă cu peisaje originale și cu trăsături de caracter inedite, darămite o descriere supusă transfigurării artistice, cum procedează scriitorul în *Severograd*. Așa era logic să fie, psihologic însă lucrurile au evoluat în multe privințe altfel, punând realitatea romanului sub semnul controversii. În pofida adevărului vieții și a evoluției naturale a caracterelor, N. Costenco pune personajele principale – pe Costea Moldovanu și pe soția sa, Mășuța, – să facă unele destăinuirii din care să rezulte clar că ei nu au avut în surghiun statut de exilați, ci de muncitori angajați prin contract, ceea ce, evident, îi pune într-o altă lumină, diminuează considerabil dramatismul romanului.

Itinerarul adevărat al lui Costenco (Costea Moldovanu) de la Chișinău la Severograd l-am stabilit de acum. În roman acest traiect spiritual e prezentat într-o cu totul altă lumină. El vine în Severograd din cauza sărăciei și din dorința de a se afirma mai altfel: „Îi plăcea duhul de voinicie. De aceea venise încoace momit de gândul de a lucra acolo, unde-s oameni ce par a fi turnați din oțel călit. În satul său, oricât s-a străduit, parcă-i priponise cineva sărăcia în ogradă. Nu putea scăpa de ea! Și-l rodea la inimă” (p. 152-153). „Am venit, tovarășe, spune el în altă parte, nu de bine!.. După război, la noi în Moldova – secetă. O scrisoare de la Adam... Am venit mulțumită serviciului biroului de informații pentru folosirea resurselor de muncă. Ni s-au dat bani de drum. Ne-am angajat pe trei ani cu contract” (p. 424).

Discrepanța dintre realitatea timpului și ficțiunea romanului în biografia Mășuței e tot atât de evidentă ca și în cea a lui Costea. „Biografia Mășuței, scrie autorul, nu era din cele simple. Născută într-un sat basarabean, tatăl ei a fost lemnar vestit și la lucru, și la închinare; s-a prăpădit de tânăr, lăsând o familie numeroasă. Având neamuri înstărite,

Mășuța a nimerit slugă la o mătușă, ca să facă măligi muncitorilor, care lucrau cu ziua pe pământurile chiaburoaicei. Odată cu eliberarea Basarabiei, Mășuța s-a întors în sat și, cu toată împotrivirea mamei care văzuse în față un ajutor, a plecat la lucru în Rusia. Începu războiul. Plecă la școala de surori medicale. Frontul <...> Într-o seară mohorâtă după lupte grele, a văzut venind un bărbat voinic, rănit, care aducea de braț un tovarăș, ce abia se ținea pe picioare – Ivan Pissaroglo. Cel voinic era Costea Moldovanu <...> De la acea întâmplare li s-a tras firul vieții conjugale. O scrisoare a lui Adam a hotărât venirea grupei pe șantierul de construcție ale Severogradului” (p. 28-29).

Aceasta e ficțiunea, care fixează venirea benevolă și a Mășuței în vestitul oraș nordic. Realitatea însă era alta, mult mai dură, și viza o deportare tragică. Cazul e povestit, mult mai târziu, chiar de Mășuța într-un dialog al scriitorului cu jurnalistul Gheorghe Budeanu, intitulat *Ascultă-l pe cel care știe*:

– Soția dumneavoastră, îl întreabă G. Budeanu pe N. Costenco, fusese pe timpuri o simplă țărăncă de la Mereni. Cu ce păcătuisese ea, de a fost nevoită să-și poarte tinerețile prin viscoalele nesfârșitului siberian?

– Vrei să le știi chiar pe toate! Iaca am s-o chem. Și las-o să-ți povestească.

Strigă: „Marie, vino de-i spune băiatului acesta cum te-au arestat, cum te-au dus în Siberia ca să te întâlnești cu mine <...>. Așază-te și povestește” – zice Costenco.

„După război foamea ajunsese și prin Mereni, nu aveam ce mânca. Auzisem că la Rostov este atâta pește, încât îl vând aproape pe degeaba. Am dezbrăcat casa, am luat lucrurile și cu alte trei femei ne-am dus la Chișinău, de unde, urcate într-un mărfar, țineam calea spre Rostov. Vai de capul moldovenilor iștia! Prin multe au mai trecut... Sate întregi porneau la drum după o bucătică de pâine. Erau mulți și numai cui îi era lene nu-și bătea joc de ei. Unii duceau nuci să le schimbe pe pâine. În tren le tăiau sacii și nucile se împrăștia, nu le mai puteau strânge.

La Rostov am cumpărat pește, dar n-am avut noroc de el. În trenul care ne aducea acasă s-au urcat controlorii și pe atunci, dacă te prindeau cu schimb de mărfuri, erai numit speculant. Iar cu speculanții Stalin nu se juca. În fața controlorilor ne-am dezis de pește. Mai aruncasem și pașapoartele, ca să nu afle de unde suntem și ce-am căutat la Rostov. Ne întrebau, iar noi, făcându-ne că nu știm rusește, spuneam că venim de la o «șahță». «Care șahță? Ce-ați făcut acolo? Ne znai ruski, ne znai...» Ne-au luat și ne-au dus la Norilsk, alături de Dudinca” [9].

Desigur, fiecare scriitor, în vederea exprimării cât mai clare a ideii, are dreptul să-și organizeze subiectul propriei lucrări cum crede de cuviință. A avut, evident, acest drept și N. Costenco. Referitor la *Severograd* însă problema, se pare, trebuie abordată în cu totul alt mod: ce l-a făcut în genere pe N. Costenco să apeleze la niște dislocări compoziționale care nu puteau duce la altceva decât la diminuarea caracterului dramatic al realității și la scăderea simțitoare a veridicității caracterelor romanului? Era cazul să se recurgă la această structurare a lucrării? Autorul a considerat că era cazul. Pentru a ne lămuri în subtextul acestei aventuri, e nevoie să dăm ascultare poveștelor scriitorului referitoare la modul înțelegerii operelor și a poziției lui în viață. Astfel, în poezia *Arhivă* el ne avertizează: „Nu te grăbi, citește printre rânduri/ Mânia furtunaticelor gânduri”. Deși în cunoscuta scrisoare adresată fratelui vitreg la București prozatorul scrie

că de arest nu s-a „... speriat peste măsură”, că se uită la „... misticismul realismului socialist, ce face o religie din chelul și mustăciosul (aluzie la Lenin – N. B.) alcoolizat în Panopticul central, cu același ochi lucid, ca la orice altă scamatorie” [8, p. 5, 6], în realitate el arată că e nu numai esopic în expresii, dar și extrem de prudent în acțiuni.

Motivul revizuirii structurii *Severogradului* rezidă, credem, în teama explicabilă a scriitorului de a nu fi pus și în perioada de după „dezghețul” hrușciovian, adică în cea de revanșă totalitaristă, să repete soarta de exilat, ceea ce, la ora apariției romanului, devenise o acțiune mai mult decât posibilă. Destinul lui Aleksandr Soljenițan – ca să ne limităm doar la un singur exemplu din multe altele – e, în acest sens, grăitor. Povestirea sa *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, cu o tematică similară cu cea a romanului lui N. Costenco, a putut apărea doar în atmosfera „dezghețului” hrușciovian și cu condiția supunerii ei la vot în cadrul prezidiului comitetului central al p.c.u.s. Când însă, după încheierea „dezghețului”, a încercat, scriind operă după operă, să extindă ziua lui Ivan Denisovici până la dimensiunile întregii perioade de exil, prozatorul a fost în mod brutal expulzat din țară.

Conștient de aceste urmări inevitabile, N. Costenco găsește o soluție echitabilă în rezolvarea conflictului romanului său: evită cauzele adevărate ale aflării personajelor în Severograd și le atribuie ipostaza de angajați prin contract. Indubitabil, cititorul care a așteptat să întâlnească în operă atmosfera exilului, nu a putut, după lectură, să nu aibă senzația unui decalaj între realitate și ficțiune, a unei diminuări considerabile a elementului tragic al romanului, a unor deformări regretabile ale destinului personajelor, în ultimă instanță, – a unei abateri serioase de la adevărul vieții. Înțelegând acest fapt, N. Costenco pune personajele principale – pe Costea Moldovanu și Mășuța – să facă unele destăinuiiri din care să rezulte clar că ei nu au stat de exilați, cum erau într-adevăr și cum se așteptau cititorii să-i vadă, ci de muncitori angajați prin contract, ceea ce le pune într-o altă lumină, iar pe scriitor – într-o altă poziție în fața reacțiunii revanșei totalitariste ce a urmat după „dezghețul” hrușciovian de scurtă durată. Cinstit de felul său, N. Costenco își îndeamnă cititorul să nu se pripească cu criticile, ci să încerce să-l înțeleagă: „Nu te grăbi, citește printre rânduri...”

Citirea subtextelor ne-a demonstrat că autorul a conștientizat în timpul elaborării romanului că se află la răspântia a două perioade istorice diametral opuse: cea a „dezghețului” hrușciovian în declin și cea a revanșei totalitariste în ascensiune, că a promova ideile din prima perioadă în cea de a doua nu te poate duce la altceva decât la reîntoarcerea în GULAG sau la alte pedepse aproape similare, cum am arătat că s-a întâmplat cu A. Soljenițan. Frica lui care a suportat pe pielea proprie suferințele GULAG-ului constituia un sentiment omenesc normal. De menționat că ea, această teamă, l-a urmărit pe scriitor pe parcursul întregii vieți, ceea ce, evident, e un act mai mult decât firesc. Întrebat în 1988 (cu cinci ani înainte de dispariția dintre noi) într-un interviu cum apreciază lupta pentru conferirea limbii noastre a statutului de limbă de stat și pentru revenirea la alfabetul latin, N. Costenco răspunde semnificativ: „Stau și mă frământ uneori: să nu se întâmple ca în '37, când în republica autonomă i-au lăsat pe intelectuali să spună ceea ce gândesc și pe urmă i-au pus cu fața la zid” [9]. Influența acestei stări de spirit și-a lăsat amprenta asupra destinului tuturor cărților scriitorului.

Referitor la *Severograd*, decalajul psihologic dintre cele două perioade, amintite mai sus, s-a soldat cu o dilemă spirituală care a avut urme adânci asupra structurii romanului. Ea, dilema, explica cercetătorul H. Corbu într-un studiu despre A. Lupan, consta în faptul că îl obliga pe scriitor „... sau să se adapteze la condițiile impuse, încercând să se afirme, să salveze și să promoveze anumite valori spirituale, culturale, naționale, sau să ia calea Siberiei și a GULAG-urilor” [10, p. 248]. N. Costenco a acceptat partea întâia a dilemei care-i deschidea posibilități frumoase de a afirma, salva și promova anumite valori spirituale chiar și în condițiile extrem de grele ale exilului siberian, pornind spre acestea, cum am văzut, de la neoașism, autohtonism și basarabenism și terminând, cum vom vedea, cu cele mai înalte virtuți cu adevărat naționale. Anume această viziune i-a imprimat romanului o structură controversată la care cititorul în multe privințe nu s-a așteptat. Anume aici pare să se afle și acel punct de observație despre care ziceam că, găsindu-l, putem, ca în pictură, sesiza contururile cu adevărat veridice ale întregului tablou de viață zugrăvit de N. Costenco.

Deghizând oamenii, romancierul nu a putut să nu transfigureze și timpul, și spațiul, care, sub pana lui, dezvăluie atât trăsături realiste dure, cât și nuanțe romantice vădite. E și aici o controversă? Da. Și ea vizează de astă dată înainte de toate titlul recenziei lui V. Coroban. Deținutul putea cădea pradă climei extrem de dure, dar putea și să rămână entuziasmat de exotismele ei. Fire poetică în esența sa, N. Costenco le-a preferat pe ultimele, căci acestea l-au ajutat să suporte mai ușor destinul. Purgaua cu forța ei demonică, Eniseiul cu zbaterile lui acvatice de-a dreptul de basm și pădurile sălbatice cu pitorescul lor înfiorător trezeau în sufletul poetului un sentiment de demnitate elevată. O atare stare afectivă nu e nouă în literatura noastră. Cu ea ne-am mai întâlnit în romanul-fluviu *În preajma revoluției* de Constantin Stere. Pentru calitatea în cauză autorul acestei magnifice epopei, în care „...Siberia însăși e o materie originală”, a fost numit de către marele G. Călinescu „... un extraordinar prozator al geologicului” [11 p. 758].

Nicolai Costenco ar putea fi numit și el, prin analogie, un scriitor al geologicului. Din toată lirica lui din perioada exilului siberian caracterizată, spre deosebire de cea de până la 1940, printr-o insuficiență de inspirație, printr-un patos poetic redus și printr-o expresie coborâtă la nivelul limbii de lemn, versurile în care se manifestă ca un admirator sincer al peisajelor exotice cu care se luptă și prin care se afirmă ca om, sunt cele mai pline de farmec și mai viabile. Aidoma acestora și peisajele din romanul *Severograd* se disting prin aceleași calități și s-au bucurat de aceeași prețuire. Altfel cum am putea explica situația delicată când V. Coroban, un critic atât de riguros și de atent la nuanțele de valori, și-a botezat recenzia la pânza epică în cauză cu un titlu atât de intrigant, cum e *Bucuria muncii!* Doar e mai mult decât clar, cunoscutul critic nu a putut avea în vedere truda deosebit de grea a exilatului ca atare, ci doar munca lui în condițiile exotice aparte, când ea e capabilă să deschidă inima spre libertate și inspirație chiar și unui rob. Să nu uităm, în această ordine de idei, constatarea deosebit de prețioasă a lui Tudor Mușatescu că „lanțurile au redactat definiția libertății” [12, p. 13]. Și a inspirației artistice, am adăuga noi.

De o frumusețe sălbatică, natura Severogradului te face să-i uiți asprimea ei neîndurătoare și să te încânți de ea cu teamă, dar și cu dârzenie. Costea mai avea și un motiv personal de a o admira: în virtutea caracterului său, ea îi oferea un motiv în plus de autoafirmare, un prilej suplimentar de a o supune și a o îmblânzi. Tundra Severogradului, ca și Câmpia Sorociei la Druță, capătă contururi de mit din care își trage sevele, se reconfortează și se remodelează omul: „Tundră. Teren accidentat. Salbă de lacuri la diferite niveluri. Stepă zdrumică, aluat frământat și uitat să mai fie adunat. Teren spasmodic, la care privesc liric păsările călătoare.

Tundră. Odinioară fund de ocean, privind cu ochii enormi ai populației acvatice din adâncuri la sorii multiplicați de valuri saline...

Ochiul vulturesc nu vede decât colți de stâncă, adunătură de morene, ghețari sterpi și eterna dezolare a pământului. Omul a găsit însă intrările ascunse, a sfredelit granitul zidurilor, a ridicat capacul crustei înghețate și pietrificate, a ros cu colții mașinilor și scrâșnetele bubuitoare ale exploziilor carapacea fantastică, și iată, măruntaiele Molohului biblic, în jocul de culori metalice, spre bucuria de nădejde a muncii răsplătite din belșug” (p. 310).

Personajele romanului sunt, așa cum spunea M. Cimpoi despre cele din romanul lui V. Beșleagă *Acasă*, pe jumătate în prezent, pe jumătate în istorie, în mit, de unde și posibilitățile largi de aprofundare psihologică a caracterelor lor „Mitul, constata în acest sens M. Eliade, îi garantează omului că ceea ce el se pregătește să facă a mai fost făcut, îl ajută să alunge îndoielile pe care le-ar putea avea în ceea ce privește rezultatul întreprinderii sale” [13, p. 132-133].

A demonstra afirmarea caracterologică a unui personaj într-o perioadă când toate situațiile prin care trecea contribuiau la degradarea sa, echivala cu o aventură. Și numai amintirea mitului și lecțiile istoriei îi spuneau omului că în diverse perioade ale existenței sale el a mai trecut, ieșind învingător, prin astfel de situații, îi strecurau în suflet încrederea în sine chiar și în momentele tragice, cum sunt cele din *Severograd*. De aici verosimilitatea, în condiții aproape incredibile, a personajelor romanului.

Pentru a evita orice controverse nedorite, N. Costenco arată că e conștient de decalajul dintre exotismul și tragismul situațiilor la obiectivizarea veridică a personajelor. În scrisoarea, de acum citată, adresată fratelui vitreg la București, el se destăinuia: „Numai fiind în bârlogul fiarei poți să-ți dai seama de odioasa dihanie cu chip de om care vrea să ne plănuiască viitorul după chipul și asemănarea sa ... nu e glumă, fiind soldat să visezi la rangul de general, și fiind «partinic» să visezi a fi om” [8]. Situațiilor de viață de factură mitică autorul le contrapune personaje tot de caracter mitic, îi prezintă, cum spuneam, ca adevărați sloduni. Costea Moldovanu care știa prea bine că „nu e glumă... , fiind «partinic» să visezi a fi om”, „simțea în sine acea virtute educată în bărbați în decursul mileniilor, când omul devenea stăpân pe situații mulțumită deșteptăciunii, virilității, atitudinii dârze și neînfricate” (p. 380-381). Astfel conceput, Costea Moldovanu nu putea avea alt mod de comportare decât unul care pendula între starea de extaziere în fața exotismului naturii siberiene și sentimentul necesității erijării la adevărul că, pe acest fundal romantic, el e nevoit totuși să facă o muncă de ostrov, adică de pușcăriaș, nu de angajat prin contract, cum e prezentat în roman. Energia lui în aceste condiții inumane, aproape

insuportabile, nu putea fi îndreptată spre altceva decât spre supraviețuire prin reliefarea omenescului din om: „Costea își bătea tot timpul capul cum să facă, ce să nascocoască ca să ușureze munca asta de «ostrovvari»” (p. 90). El plăsmuiește un proiect de raționalizare la descărcări, inventează un depozit frigorifer, nascocoște o masă pentru sortarea cartofilor etc. Toate acestea sunt întreprinse pentru a evita travaliul obositor și a imprima muncii un caracter de creație, pentru ca omul să nu resimtă starea sufletească de ostrovar, ci să demonstreze starea de biruitor al condițiilor de surghiun.

Dispoziția aceasta e strâns legată la el de tendința de a sublinia felul destoinic al moldoveanului dintr-o bucată, adică al slodunului, cum am văzut că a fost Costenco de-a lungul întregii vieți. Mai mult, el era convins că felul acesta de a fi al moldoveanului își va lăsa amprenta și asupra altor seminții ce locuiesc în Tundră. În poezia *Sub luna palidă*, poetul scrie: „Mândria moldoveană tungusul o deprinde”. Sentimentul acesta N. Costenco căuta să-l cultive mai întâi tuturor moldovenilor pe care îi întâlnea în Tundră, având conștiința că, așa cum am arătat, aceștia, la rândul lor, îl vor transmite tuturor locuitorilor ținutului: „Mășuța avea pentru fiecare din moldoveni un crâmpei de cultură din inima sa femeiască. Iar în cotloanele memoriei avea și câte un locușor unde se păstra fișa psihologică a fiecăruia. Nici unul din cei pomeniți nu se ferise de pragul casei lui Costea Moldovanu. Și era suficient să vorbească cineva limba lui de acasă, că el, Costea, îl și aducea și-l punea la masă, iar Mășuța era obligată s-o facă pe gazda primitoare” (p. 295).

Ca un bilanț în problema controversată: viața în gulag și viața cu drept de angajat prin contract, dar tot una de ostrovar, răsună fraza lui N. Costenco că principalul ce a lăsat acolo e molipsitorul spirit moldovenesc, pe care l-a propagat cu insistență și care i-a făcut cinste: „Am rămas (în exil, ca să ispășească și anii de lipsire de drepturi politice – N. B.). Peste puțin timp aveam să mă întâlnesc cu Maria, actuala mea soție. Ne-am căsătorit, am cumpărat o casă la Dudinca, pe malul Eniseiului. Am trăit în ea opt ani de zile. Opt ani de zile cu o femeie bună și frumoasă, nu-i trăiești degeaba. Prin '54 de acum cinci copii țipau moldovenește în jurul casei de pe malul Eniseiului...” [9].

Amintim cititorilor că unul din acești copii a rămas să zacă în pământul așa-numitului Severograd. Ajunși la Chișinău fără el, părinții n-au mai avut liniște sufletească și tatăl Costenco s-a dus din nou în Siberia să-i aducă acasă osemintele, dar nu le-a mai găsit – seismele naturii și-au făcut lucrul lor distructiv. Îndurerat, scriitorul și-a adunat prietenii de cândva la un praznic de pomenire, pe care l-a făcut după toate legile eticii noastre și ale religiei, ceea ce a lăsat o urmă adâncă în sufletele participanților lipsiți, cum spunea Costenco, și de posibilitatea de a fi cineva (generali), și de perspectiva de a fi măcar veritabili (oameni).

Anume pentru aceste calități umane pur moldovenești, pe care, cum am văzut, N. Costenco le-a avut întotdeauna și pe care a ținut să le propage cu sfințenie în sufletele oamenilor ținutului de ostrovvari, V. I. Dolghih, directorul combinatului metalurgic unde lucra viitorul autor al romanului, l-a făcut pe acesta unul dintre dispecerii săi, iar apoi, văzându-l că se stinge ca o lumânare din cauza tuberculozei, i-a înmănat propriul bilet de repartizare la sanatoriu și l-a obligat să plece în locul lui la tratament. Mai târziu acest director, avansat între timp la postul de secretar al p.c.u.s. și de membru al prezidiului

comitetului central, intrând în posesia romanului *Severograd* în traducere rusească, a avut grijă să-l trimită sindicatelor fostei Uniuni Sovietice care, luând act de conținutul lui, i-au acordat autorului premiul de încurajare. Costenco a primit distincția cu mulțumirile de rigoare, dar a cheltuit toți banii primiți în câteva vizite la restaurantele din Moscova, nedorind, din motive lesne de înțeles, să ducă acasă nicio rublă din premiu.*

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Coroban, V. *Bucuria muncii// Moldova Socialistă*, 1963, 24 noiembrie.
2. Cibotaru, Mihail Gh. *Era ca un slodun// Moldova Suverană*, 1998, 22 decembrie.
3. Costenco, Nicolai. *Literatura basarabeană de astăzi// Viața Basarabiei*, 1937, nr. 7-8.
4. Costenco, Nicolai. *Societatea Scriitorilor moldoveni// Viața Basarabiei*, 1936, nr. 9.
5. Costenco N. F. *Pe marginea prăpastiei// Viața Basarabiei*, anul VII, 1938.
6. Cibotaru, Simion. *Mesajul social al literaturii*. Ediția a doua, revăzută și completată. – Chișinău, 1977.
7. Gheorghiu, Gheorghe. *Prea mult omenesc// Basarabia*, 1997, nr. 3-4.
8. Costenco, Nicolai. *Iubite frate...// Basarabia*, 1995, nr. 8-9.
9. Budeanu, Gheorghe, Nicolai Costenco. „Ascultă-l pe cel care știe...”// *Literatura și arta*, 1998, 15 decembrie. Interviu cu scriitorul.
10. Corbu, H. *Andrei Lupan: dreptul la nume// Literatura română postbelică. Integrări, valorificări, reconsiderări*. – Chișinău, 1998.
11. Călinescu, George. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. – București, 1988.
12. *Reflecții și maxime*. Vol. II. Ediție îngrijită de Constantin Bădescu. – București, 1989.
13. Eliade, Mircea. *Aspecte ale mitului*. – București, 1978.

* Toate acestea mi le-a povestit personal N. Costenco la Rostov pe Don, unde prin anii șaptezeci ai secolului trecut ambii am fost trimiși de Uniunea scriitorilor din Moldova într-o delegație. Regret foarte mult că nu am publicat aceste destăinuri în timpul vieții lui. Contează însă pe înțelegerea cititorilor, că nu am niciun motiv de a falsifica lucrurile, pătând astfel memoria și bunul nume al scriitorului pătimit.

Un spor considerabil de lumină în acest sens l-ar avea, cum spuneam, și publicarea integrală a volumului de memorii al scriitorului *Povestea vulturului*. Publicarea deplină a memoriilor s-ar putea solda cu un nou articol convențional intitulat „Romanul *Severograd* în oglinda memoriilor *Povestea vulturului*” Dar aceasta e de acum altă problemă, diferită în multe privințe de cea a noastră, care a avut drept scop doar atenționarea cititorilor și cercetătorilor la problemele într-adevăr controversate în aprecierea romanului nu atât de pe altitudinea momentului publicării lui, cum ne-am obișnuit, ci și de la înălțimea perspectivei zilei de azi, când putem beneficia, dacă nu din plin, cel puțin parțial, de modalitățile revendicative ale restructurării gândirii critice, punându-i astfel într-o altă lumină, una, credem, veridică, și pe autorul romanului, N. Costenco, și pe recenzentul lui, V. Coroban.